

400 чоловік. Були й мікроселища, але такі великі поселення, як Шиловське, могли належати і більшій суспільній одиниці. Великі житла призначалися для патріархальних сімей. Панування патріархально-родового ладу незаперечно. Значне місце відводить автор ідеологічним та релігійним уявленням абашівського населення.

У розділі V висвітлюються походження, хронологія та історична доля абашівських племен Подоння. Автор схильється до думки, що вони пов'язані з пізніми фазами розвитку етнічних груп давньоямної культурно-історичної спільності. Можливо, це була архангельська група пам'яток, датована катакомбним часом.

Вихідним центром формування абашівських племен А. Д. Пряхін і А. Х. Халіков вважають зону лісостепового межиріччя Дону та Волги, підкреслюючи їх контакти з населенням культури багатоваликової кераміки та іншими катакомбними племенами. Питання про походження абашівської культури спірне і остаточно не розв'язане. Але слід підкреслити прогресивну, на наш погляд, думку автора про те, що формування локальних варіантів було зумовлене складними процесами культурно-історичних контактів місцевого населення з прийшлими компонентами, наприклад в лісовому Поволжі з «баланівцями». Вважаючи, що абашівські поселення на Дону найбільш ранні, можна ставити питання про походження основного компонента абашівської культури Подоння.

Щодо відносної та абсолютної хронології цих пам'яток автор прийшов до таких висновків: у лісостеповому Подонні багаторазово підтверджується стратиграфічне залягання абашівських матеріалів над шарами катакомбної культури, яка датується серединою II тисячоліття н. е., і під шарами пізньої фази зрубної культури, датованої початком останньої чверті цього тисячоліття. Отже, культура абашівців Подоння існувала з третьою чвертю, а, можливо, і середини II тисячоліття до н. е. і до початку його останньої чверті. На наш погляд, автору, крім визначення загальних хронологічних рамок існування абашівських племен у районі Подоння, треба було зробити спробу намітити хронологічні етапи розвитку і трансформації цієї культури на цій території.

Вказуючи на зміну в кінці II тисячоліття до н. е. абашівського населення племенами зрубної культури, автор формулює узагальнюючі висновки.

Насамперед, він визначає в районі Подоння локальний варіант абашівської культури, який чітко відмежовується від класичного волзького і уральського. Але повної характеристики відмінних рис кожного з них в праці немає. Виділення інших локальних варіантів автор вважає передчасним.

По-друге, А. Д. Пряхін вказує на те, що всі відомі поселення абашівської культури розташовані в зоні Лісостепу і тому цю культуру не можна вважати лісовою. Звідси переоцінка ролі абашівських племен в історичному розвитку Східної Європи. По-третє, автор і А. Х. Халіков заперечують фінно-угорську етнічну належність абашівців і пов'язують їх з індоіранською мовною групою.

В підсумку А. Д. Пряхін визначає абашівські старожитності як культурно-історичну спільність, що разом з іншими спільностями (ямною, катакомбною, зрубною) відіграла значну роль в стародавній історії Східної Європи. Хоч основна увага у книзі приділена пам'яткам Подоння, є в ній і ряд тез, присвячених абашівській культурі в цілому. Культурно-історичні концепції автора цілком обгрунтовані археологічним матеріалом, до інтерпретації якого він підійшов досить критично, як і до думок своїх посередників.

В додатках вміщено публікацію Є. Н. Черних про технологічний аналіз металу абашівської культури Подоння та суміжних територій.

Загалом рецензована книга стаповить великий інтерес для дослідників етнокультурної історії Східної Європи у II тисячолітті до н. е.

М. М. Шмаглій

Г. Лордкипанидзе.
К истории древней Колхиды.
Тбилиси, 1970.

Таємнича Колхіда, країна «золотої руна», вже багато років привертає до себе увагу дослідників. Ще наприкінці минулого століття почалися перші археологічні дослідження її пам'яток. Особливо багато над вивченням пам'яток Колхиди античного часу працюють грузинські та абхазькі археологи після Великої Вітчизняної війни. Поряд з певною кількістю статей, де розглядаються окремі та загальні питання історії античної Колхиди, за останні роки вийшло кілька монографічних досліджень. Перш за все слід відзначити праці О. Д. Лордкипанидзе (Античный мир и древняя Колхида. Тбилиси, 1966) (грузинською мовою) та М. П. Інадзе (Причерноморские города древней Колхиды. Тбилиси, 1968) і М. М. Трапша (Древний Сухуми. Труды, т. II. Сухуми, 1969). Але, як видно з назв вказаних праць, вони присвячені головним чином зовнішнім зв'язкам населення античної Колхиди та приморським її містам.

Матеріали досліджень глибинних районів Колхиди розсіяно в багатьох публікаціях. Переважна їх частина видана грузинською мовою і це затруднює знайомство з ними.

Рецензована праця певною мірою дає можливість скласти уявлення про культуру населення стародавньої Колхиди. Назва книги набагато ширша, ніж період часу, який висвітлюється. Адже йдеться головним чином не про всю історію Колхиди під час

античності, а про порівняно невеликий період — II—I ст. до н. е. Цей час дуже багатий на значні політичні події, що відбувалися на території Східного Причорномор'я. Саме тоді ослабилася центральна влада, країна подробилася на окремі провінції. Цим скористався цар Понта Мітрідат VI Євпатор і взяв у свої руки владу над приморськими містами, а потім і над внутрішніми районами Колхиди, яка була включена до Понтійської держави спочатку як окрема сатрапія, пізніше як васальне царство і знову сатрапія. Але під владою Понта Колхиди перебувала певдовго — її захопив Рим. Римською провінцією Колхиди була до 48 р. до н. е. Після цього країна розпалася на окремі провінції.

Сторінки монографії Г. Лордкіпанідзе, присвячені цим подіям, — найбільш цікаві. Використовуючи багатий матеріал, дані вітчизняних та зарубіжних дослідників, автор робить певні висновки щодо уточнення часу захоплення Колхиди Понтом: воно відбулося у перші роки царювання Мітрідата — ще до відомих походів Діофанта у Північне Причорномор'я у 111—110 рр. до н. е. (стор. 17—18).

Значне місце у книзі займають питання економіки Колхиди. Ці розділи побудовані головним чином на матеріалах розкопок Ванського городища, в яких протягом кількох років автор брав участь. Територія стародавньої Колхиди була вкрита лісами. Саме тому сільське господарство тут мало всі особливості, характерні для «лісового тину». Родючість земель Ріонської долини, яка була вкрита густою мережею каналів дренажного призначення, давала змогу збирати добрі врожаї зернових культур — перш за все проса. Землеробство мало плужно-мотиковий характер (стор. 46). Серед технічних культур особливе місце займав льон. На доказ цього наводяться свідчення античних авторів, археологічні знахідки, широкі етнографічні матеріали (стор. 50—51).

Розвитку тваринництва в античній Колхиді в літературі приділялося мало уваги. Г. Лордкіпанідзе для розв'язання цього питання широко використовує етнографічні та остеологічні матеріали. Головне місце у стаді колхів займала велика рогата худоба. Певна кількість залишків кісток коней автор пояснює їх обмеженим використанням у господарстві (стор. 61).

Великий розділ присвячений будівельній справі. На основі даних, одержаних під час розкопок Вані, Г. Лордкіпанідзе виділяє три етапи розвитку домобудівництва (стор. 72—79). Однак ці висновки, напевне, не слід поширювати на всі міста стародавньої Колхиди. Тісно пов'язаний з цим розділ про виробництво місцевої черепиці, що періодично повторювала зразки інших центрів античного світу.

Значна увага приділяється питанню про існування у колхів вертикального ткацького верстата. І тут дуже багато місця займає опис грузин дія верстатів. На наш погляд, занадто велике значення приділяється класифікації загалом майже однакових грузин, поділу їх на певні категорії залежно від розміру та ваги (стор. 86—90). Там більше, як на це звертає увагу сам автор (стор. 87), вага значною мірою залежала від якості обпалу. Крім того, не було потреби вміщувати на кількох таблицях (табл. XV—XVIII) майже однакові грузила.

Великий інтерес викликає розділ про торгівлю та грошовий обіг Колхиди. Тут наведені відомі писемні та археологічні дані, доповнені рядом спостережень автора. Проте він не завжди критично підходить до деяких фактів. Твердження про знахідки «колхідок» у Херсонесі (стор. 97) не можна прийняти. Адже йдеться не про їх знайдення на території Херсонеса, а про покупку.

Викликає заперечення і визначення вагової системи важків, знайдених у Вані. Г. Лордкіпанідзе називає одержану ним вагому одиницю в 7,84 г драхмою пізньоантичної (важкої) системи (стор. 101—102), хоча найбільш вірогідно, що це дідрахма або статар хіоскої (або родоської) системи (вагова норма 7,87 г). Автор проводить чітку і загалом правильну думку про зв'язок торгових вагів з грошово-ваговими системами (стор. 102—103), але при вивченні нумізматичного матеріалу, що походить з пам'яток Колхиди, не аналізує цей матеріал саме у ваговому відношенні. Вагові норми іпоземних монет (Парфії, Риму та ін.), що наближалися у грошовий обіг Колхиди, могли лягти в основу місцевих вагових систем або мати значний вплив на їх формування. Наведена тут автором вага різних бронзових монет не має суттєвого значення. Адже низька вартість міді порівняно з сріблом та золотом не дуже впливала на точність виготовлення мідної монети, що мала значне коливання у вазі навіть монет одного типу.

На широкому археологічному, етнографічному і писемному матеріалах побудовано розділ про ідеологію та культуру Колхиди.

Розкопки Вані дали важливий матеріал для характеристики військової справи та озброєння колхів. Але ці розділи у книзі відсутні. Автор наводить лише кілька ілюстрацій, деякі важливі знахідки навіть не знайдені у тексті. Зокрема, немає опису таких унікальних предметів, як вістря тарана та величезної залізної стріли від катапульт. Це ніяк не можна виправдати обмеженим розміром видання. Тим більше, що Г. Лордкіпанідзе іпколи занадто захоплюється етнографічними паралелями.

Перелічені недоліки не знижують загалом високої оцінки праці Г. Лордкіпанідзе. Вона є важливим і помітним явищем у вітчизняній літературі про культуру місцевих племен Кавказу. Книгу з задоволенням зустрінуть усі спеціалісти, які вивчають історію Північного Причорномор'я.

На жаль, книга вийшла дуже обмеженим тиражем і вже давно є бібліографічною рідкістю.

В. О. Ляхін, Є. В. Черненко